

* فاطمه علاقه

گزارشی از

تصحیح

تذکره دولت‌شاه

سنگی بسیاری در دست است که تماماً از روی یکدیگر کپی و نسخه برداری شده است، بدون این که تغییر اساسی یا کوچکترین اشارتی برای تصحیح و رفع اشتباهات موجود در آن صورت پذیرفته باشد. حتی براون که برای تهیه اثر خود از سه نسخه استفاده کرده است، اشتباهات اساسی همچنان در جای خود موجود است و باید اذعان کرد که این تذکره تاکنون بطور جدی و انتقادی تصحیح نشده است. تصحیح مجدد کتابی که فرد معتبری چون براون به تصحیح آن پرداخته، کاری است کارستان. از این رو سعی بر این بود که نسخه‌هایی انتخاب شود که به زمان تألیف اثر نزدیکتر باشد.

معرفی نسخه‌ها

۱. قدیمترین نسخه خطی، متعلق به کتابخانه ملک است. مرحوم حاج حسین آقای ملک، پشت نسخه نوشته است: «به خط مؤلف». این دستنویس که به نسخه اساس مختص شده، به دلیل فقدان نام کاتب و سال رونویس اصل و یا کتابت بلافاصله از روی نسخه اصل شناخته شد. اساتید فن هم ظن ایشان را تایید کرده‌اند. پس از ماهها انتظار، مکاتبه و نامه‌نگاری، نسخه‌ای از میکروفیلم مذکور بدست آمد. این نسخه خطی اساس و مبنا قرار گرفت که در حاشیه به علامت اختصاری «اس» آمده است.

۲. نسخه‌ای که در همان کتابخانه موجود و با شماره ۳۸۸۳ به ثبت رسیده است و به علت قرابت با زمان نویسنده ارزشمند است. در پایان

تذکره دولت‌شاه یکی از تذکره‌های معروف و شناخته شده جهت محققان است که در بیشتر شرح حالهای نوشته شده از این کتاب به عنوان مرجع استفاده می‌شود.

اگر چه به رغم تصور مؤلفه، این اثر نخستین تذکره به زبان فارسی نیست، اما به یک لحاظ می‌توان آن را در نوع خود سرآغاز و راهگشا دانست.

در این کتاب است که برای اولین بار، مسایل سیاسی، اجتماعی و فرهنگی زمان شاعران مطرح شد و به عنوان پدیده‌ای اثرگذار در سرگذشت شاعران و شعر آنها مورد توجه قرار گرفت.

اما تذکره دولت‌شاه به دو جهت کلی از دیگر کتابهای مشابه متمایز است. نخست آن که به عوامل مؤثر در شعر و زندگی شاعر دقت نظر داشته است و دیگر آن که درباره آثار آنان عقیده خود را ابراز نموده. به عنوان نمونه در مورد شعر بوی جوی مولیان رودکی که تقریباً مورد تأیید اکثر شعرشناسان واقع شده، از دیدگاه او شعری بسیار معمولی و حتی کمتر از آن است.

تذکره دولت‌شاه چون افلاک به هفت طبقه تقسیم شده است، البته بدون احتساب مقدمه و خاتمه. کتاب با شرح حال شاعران مشهور عرب آغاز شده و سرانجام آن را پیروزیها و ستیزهای امیرحسین جلابی به خود اختصاص داده است. سرگذشت شاعران ایرانی با رودکی افتتاح شده، هر دوره‌ای هم تقریباً با شرح حال شانزده شاعر تکمیل می‌شود که طبقه هفتم را شعرای هم زمان نویسنده تشکیل می‌دهد. از آنجا که دولت‌شاه با خانواده تیموریان مراوده داشته، باید آنچه را که درباره آن خانواده نوشته، به دیده اطمینان نگریست.

اما ایراداتی نیز بر این کتاب ارزشمند وارد است. چنین به نظر می‌آید که نویسنده به منابع اطلاعاتی موقت کمتر دسترسی داشته است، زیرا مطالب اصلی و ارزشمند در شرح حال بعضی از شاعران از قلم افتاده است و یا از آثار شاعران به طور کلی ذکری به میان نیامده است. تاریخ تولد شاعران کلاً ذکر نشده است و تاریخ مرگ بعضی از آنها را نیز با شک و تردید باید نگریست. آثار برخی شاعران به دیگری نسبت داده شده است. حتی یک اثر به دو شاعر منسوب شده است و از این قبیل مطالب که ذکر آنها به درازا می‌کشد.

از این اثر که در سال ۸۹۲ ق. پایان پذیرفته، نسخه‌های خطی و چاپ

* دکترای زبان و ادبیات فارسی و عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

نسخه آمده: قدم به تألیف... فی دوازدهم شهر محرم الحرام سنه خمس و تسعين و ثمانمائه، چون به تصریح دولتشاه این اثر در ۸۹۲ پایان یافته است، احتمال می‌رود که از روی متنی که در ۸۹۵ تحریر شده کتابت شده باشد. تاریخ اتمام این نسخه ۹۲۹ ق. است که به وسیله محمد بن ملا میرالکاتب تحریر شده. علامت آن در پانویشت «م» است.

۳. نسخه دیگر مربوط به کتابخانه آستان قدس رضوی است که با شماره ۴۲۰۲ ثبت شده. میرزا رضاخان نایینی در مرداد ۱۳۱۱ آن را وقف نموده است. این نسخه به وسیله محمد مجلد استرآبادی در تاریخ ۹۷۳ ق. تحریر شده است. به سبب اختلاف بسیاری که با دیگر نسخه‌ها داشت، از ذکر موارد افتراق خودداری و صرفاً برای مراجعه استفاده شد.

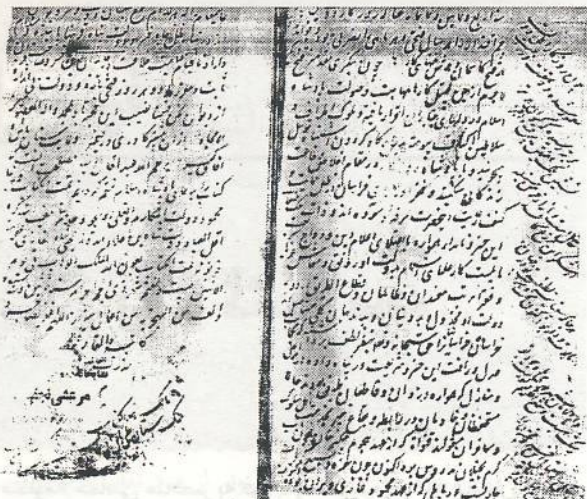
۴. نسخه عکسی کتابخانه بادلیان در دانشگاه آکسفورد به شماره ثبت MSELLIOT 388 که در سال ۹۷۸ به خط مولانا عبدالملک در غرة ماه مبارک رمضان کتابت شده است و علامت آن «با» است.

۵. میکروفیلم نسخه‌ای در دانشگاه تهران به شماره ۳۱۲۲، به خط نورالدین محمد بن کمال الدین آرزنده که در جمادی‌الاول سال ۹۷۵ ق. تحریر شده است. علامت آن «ت» است.

۶. نسخه خطی دیگری از این تذکره که از هند به وسیله آقای دکتر ابوالقاسم رادفر آورده شده است به شماره ۹۲ - ۸۹۱/۵۵ دوت ۱۹۳۹ به تصحیح و تمهید جناب شیخ محمد اقبال صافی به اهتمام حافظ محمد عالم نر پستر چهپوکر شایع کیا. علامت این نسخه «ه» است.

۷. میکروفیلمی که با زحمت بسیار از ترکیه تهیه شد، با استدعا از جناب آقای توفیق حیدرزاده، دانشجوی دکتری نجوم دانشگاه استانبول و توسل ایشان به دانشجویی ترک که دانشجوی ادبیات فارسی در دانشگاه استانبول بود، این نسخه تهیه و در اختیار مصحح قرار گرفت. این نسخه با شماره Juk.Fx.166 در فهرست کتابخانه استانبول ثبت شده است و به وسیله قاسم الدین شیخ احمد کاتب در اول ربیع الاول ۹۸۶ ق. کتابت شده است. علامت آن «تر» است. این میکروفیلم به دانشگاه تهران هدیه شد و عکسی از آن در اختیار اینجانب قرار گرفت.

۸. نسخه چاپی مصحح پروفیسور براون. ایشان در مقدمه نوشته‌اند که

غیر از چاپ بمبئی، از سه نسخه خطی که در کتابخانه کمبریج بود، استفاده شده است. یکی با شماره Add 831 که در ۹۷۹ ق. استنساخ شده، دیگری با شماره Add 813 که در ۱۱۰۴ ق. و سومی با شماره Do, 6, 47 که در سال ۹۸۴ ق. استنساخ شده است. نسخه‌برداری از این کتاب در ۱۳۱۴ ق. به اتمام رسید، سپس آن را با نسخه‌ای که در ۹۸۰ در جهرم فارس نوشته شده بود و نیز با نسخه‌های موجود در پاریس و دیگر جاها مقابله نموده. این مقابله و تصحیح تا سال ۱۳۱۸ ق. به طول انجامید.

چون برای این تصحیح از نسخ خطی چندی استفاده شده بود، آن را برای مقابله برگزیدیم. علامت نسخه «بر» است.

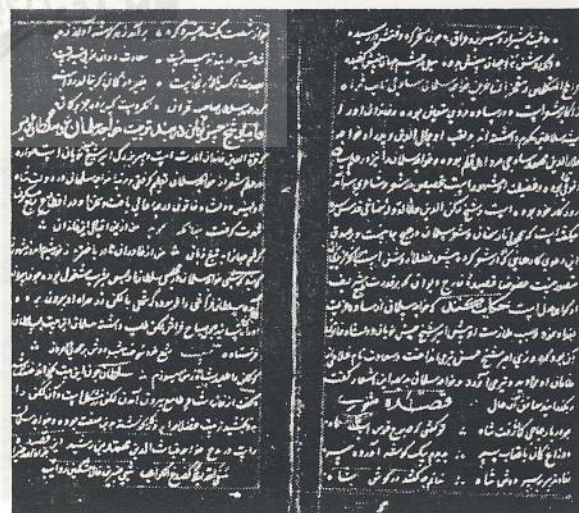
۹. دو نسخه خطی از کتابخانه مرعشی نجفی: یکی به شماره ۷۸۵۲ دارای صفحات ناقص و مکتوب در ۲۷ ذی‌الحجه الحرام سال ۱۰۷۳، بدون ذکر نام کاتب و به نام تذکره دولتشاهی. و دیگر نسخه‌ای به شماره ۷۸۵۹ دارای تاریخ کتابت شنبه ۱۸ جمادی‌الاولی در ۱۳۰۱ ق. از این دو نسخه به سبب نقص صفحات صرفاً جهت مراجعه استفاده شد. البته نسخه‌های خطی این اثر در کشورهای هند، پاکستان، ترکیه، انگلستان و... بسیار است و به سبب عدم روابط فرهنگی بین کشورها گردآوری همه امکان‌پذیر نبود.

روش تصحیح

این تصحیح، روش انتقادی دارد، بدین مفهوم که یک نسخه اصل قرار گرفته، بقیه نسخ با آن مقابله و اختلافات در حاشیه و اشتباهات در تعلیقات ذکر شده است. روش کار به این صورت است:

ابتدا از روی نسخه اساس رونویسی کردم، سپس هر یک از نسخه‌های خطی را با اساس مقابله کرده و صورت صحیح را در متن و بقیه ضبطها را در پانویس قرار دادم و صورت صحیح به زعم مصحح در متن گذارده شد. اگر ضبط هیچ یک از نسخه‌ها درست به نظر نیامد، متن به صورت اصلی باقی ماند و اختلافات در پانویست ذکر شد. اما برای آگاهی از صحت موضوع، خواننده را به تعلیقات مراجعه دادم.

بخش تعلیقات با مراجعه به کتابهای معتبر در زمینه خاص موضوع و دائرةالمعارفها تهیه شد. شعر شاعران با دیوانهای آنان مقایسه و آنچه درست بود، در متن، و اشتباهات در پانویس داده شد.

تذکره دولتشاه سمرقندی محفوظ در کتابخانه بادلیان